BY-NC-ND

ISSN 1392-6195 (print)
ISSN 2029-2058 (online)
JURISPRUDENCIJA
JURISPRUDENCE
2019, 26(2), p. 370–386.

PER ILGA BAUDŽIAMOJO PROCESO TRUKMĖ KAIP VALSTYBĖS CIVILININĖS ATSAKOMYBĖS PAGRINDAS (TEISMŲ PRAKTIKOS ANALIZĖ)

Marina Gušauskienė
Mykolo Romerio universiteto Mykolo Romerio teisės mokyklos
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
Elektroninis paštas: dr.m.gusauskiene@gmail.com

Pateikta 2019 m. liepos 20 d., parengta spaudai 2019 m. lapkričio 10 d.

DOI: 10.13165/JUR-19-26-2-07

Santrauka. *Įstatymų leidėjas, nustatydamas baudžiamojo proceso paskirtį (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1 str.) ir detalizuodamas ją kitų straipsnių nuostatose, siekė užtikrinti greito proceso ir jame dalyvaujančių subjektų teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo pusiausvyrą. Tačiau nepaisant aiškaus reguliavimo įstatymu, praktiniame darbe dažnai susiduriama su „greitumo" sąvokos aiškinimu: vienu atveju trejus metus trunkantis ikiteisminis tyrimas laikomas atitinkančiu greito proceso standartus, kitu atveju dveji metai nuo baudžiamojo persekiojimo pradžios (ikiteisminio tyrimo pradėjimo) iki galutinio teismo sprendimo (nuosprendžio) priėmimo pripažįstami per ilga trukme. Tad straipsnyje teismų praktikos pagrindu analizuojamas baudžiamojo persekiojimo trukmės ir asmens teisės į greitą ir tinkamą procesą santykis, aptariami proceso trukmės kriterijai ir jų vertinimas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje sprendžiant žalos atlyginimo klausimus. Tačiau ar visais atvejais asmens patirta psichologinė įtampa lemia proceso greitumo pažeidimus? Ar ilga proceso trukmė visada sąlygoja ikiteisminio tyrimo pareigūnų bendrosios rūpestingumo pareigos pažeidimą? Kokie faktiniai aspektai leidžia teismams konstatuoti, jog leistina ir pateisinama trukmė buvo viršijama? Straipsnyje taip pat atsakoma į klausimą, ar*

© Mykolo Romerio universitetas, 2019
© Mykolas Romeris University, 2019
ISSN 1392-6195 (print), ISSN 2029-2058 (online)
http://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/jurisprudencija/
http://www.mruni.eu/en/mokslo_darbai/jurisprudencija/

ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmų ikiteisminio tyrimo metu vertinimas sprendžiant civilinės atsakomybės klausimą yra tapatus tų pačių veiksmų vertinimui vien tik baudžiamojo proceso požiūriu (ar ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokurorų veiksmai, kurie nors ir atitiko tam tikras baudžiamojo proceso teisės normas, yra pagrindas civilinei atsakomybei kilti).

Reikšminiai žodžiai: *ilga baudžiamojo proceso trukmė, žalos atlyginimas, greitumo principas, tinkamas procesas.*

Įvadas

Vis dažniau kalbama apie proceso greitumo principo, kurio įgyvendinimas grindžiamas įvairiomis formomis – pagreitinti procesai, sutrumpintas įrodymų tyrimas, procesinių dokumentų rengimas ir įteikimas elektroninėmis priemonės, bandymai sukurti algoritmus arba standartizuotas tvarkas tiriant tam tikro pobūdžio nusikalstamas veikas ir pan., svarbą. Tačiau kuriant greito proceso receptus, pamirštama šio principo prasmė, esmė ir tai, kad greitas procesas yra ne tik tuomet, kai galima praleisti kokią nors jo stadiją, bet ir tada, kad tinkamai ir sąžiningai vykdomos procesinės pareigos, nepiktnaudžiaujama procesinėmis teisėmis.

Tarptautinių standartų įdiegimas į nacionalinį baudžiamąjį procesą ir teisingas jų suvokimas visa apimtimi padės įgyvendinti proceso paskirtį, sumažins žmogaus teisių pažeidimų skaičių. Šio tyrimo *aktualumą* pagrindžia ir gana didelis peticijų į Europos Žmogaus Teisių Teismą, valstybės pralaimėtų bylų skaičius, o tai leidžia pagrįstai teigti, kad greito proceso kriterijai nacionalinėje teisėje vis dar nėra iki galo išgryninti, kad daugeliu atvejų bandoma juos vertinti formaliai (standartiškai), pavyzdžiui, koks bylos sudėtingumas, ar įtariamųjų skaičius didelis ir pan., ir tai lemia įvairias interpretacijas, pažeidimus ir ne visai pagrįstų ieškinių valstybei teikimą.

Proceso greitumo principui baudžiamojo proceso doktrinoje skirta nemažai dėmesio. Teoriniu aspektu šis principas analizuojamas įvairiais pjūviais: nuo sąvokos ir turinio elementų atskleidimo, jų analizės, santykio su kitais proceso principais iki praktinio įgyvendinimo galimybių[1], tačiau *šio tyrimo naujumas* pasireiškia tuo, kad jame siekiama apibendrinti Lietuvos ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, išgryninant pagrindinius greito proceso kriterijus, jų vertinimą ir pažeidimo pasekmes.

1 Johanas Baltrimas ir kt., *Teisės į teisingą teismą užtikrinimo problemos: mokslo studija* (Vilnius: Teisės institutas, 2013), http://teise.org/wp-content/uploads/2016/07/Teises_i_teisinga_teisma_uztikrinimo_problemos.pdf; Raimundas Jurka ir kt., *Baudžiamojo proceso principai* (Vilnius: Eugrimas, 2009), 187; Raimundas Jurka ir Ernestas Rimšelis, „Baudžiamojo proceso optimizavimas: rašytinio proceso prielaidos ir optimizavimo galimybės“, *Jurisprudencija* 19, 2 (2012): 753; Raimundas Jurka, „Proceso per kuo trumpiausią laiką teisinis principas: samprata ir teisinio realizavimo problemos“, *Teisės problemos* 1, 63 (2009): 54.

Straipsnio *tikslas* apžvelgus Lietuvos teismų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, pateikti apibendrintas išvadas (gaires) dėl proceso trukmės kriterijų, jų vertinimo ir jų santykį su valstybės civilinės atsakomybės atsiradimo pagrindais.

Siekiant užsibrėžto tikslo analizuojama Lietuvos teismų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika (*tyrimo objektas*), kurios pagrindu šiame tyrime daromos išvados.

Tyrimui naudotas teisinių dokumentų analizės metodas, kurį pasitelkus tiriamos ir analizuojamos Lietuvos teismų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo darytos išvados ir apibendrinimai.

1. Baudžiamojo proceso trukmės kriterijų vertinimas sprendžiant klausimus dėl žalos, padarytos ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokurorų neteisėtais veiksmais, atlyginimo

Konstitucinis Teismas, aiškindamas iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylančius asmens, visuomenės apsaugos nuo nusikalstamų kėsinimųsi, asmens teisės į tinkamą teisinį procesą imperatyvus, yra konstatavęs, kad baudžiamojo proceso teisinis reguliavimas turi būti pagrįstas konstituciniais teisėtumo, lygybės įstatymui ir teismui, nekaltumo prezumpcijos, viešo ir teisingo bylos nagrinėjimo, teismo ir teisėjo nešališkumo ir nepriklausomumo, teismo ir kitų valstybės institucijų (pareigūnų), dalyvaujančių baudžiamajame procese, funkcijų atskyrimo, teisės į gynybą garantavimo ir kitais principais (*inter alia* Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d., 2008 m. sausio 24 d., 2009 m. birželio 8 d. nutarimai); būtina siekti, kad būtų užtikrinta nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų teisių apsauga; baudžiamojo proceso teisinis reglamentavimas neturi sudaryti prielaidų vilkinti nusikalstamų veikų tyrimo ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimo, taip pat prielaidų baudžiamojo proceso dalyviams piktnaudžiauti procesinėmis ar kitomis teisėmis (Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas). Ir nors procesiniame įstatyme tiesiogiai nėra įtvirtintas nepiktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis principas, jis taikomas teismams priimant sprendimus dėl proceso dalyvių (tiek tyrimą atliekančių, tiek jame dalyvaujančių) veiksmų vertinimo.

Greitumo principas garantuoja žmogaus teisės į teisingą procesą (teismą) užtikrinimą. Šio principo įtvirtinimo Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – BPK) ir nuoseklaus įgyvendinimo reikalauja Lietuvos tarptautinius įsipareigojimus nustatantys dokumentai – Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (toliau – Konvencija), Pilietinių ir politinių teisių paktas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos[2] 31 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta asmens teisė į tinkamą procesą, ši teisė detalizuojama BPK[3] 44 straipsnio 5 dalyje, suteikiant kie-

2 *Lietuvos Respublikos Konstitucija*, Lietuvos Respublikos Seimas, http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm.

3 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, *TAR*, https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EC588C321777/asr.

kvienam nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui (nusikalstamos veikos padarymu kaltinamam asmeniui) teisę į nešališko ir nepriklausomo teismo bylos išnagrinėjimą per trumpiausią laiką. Ši procesinio įstatymo nuostata yra pozityviosios valstybės pareigos pagal Konvencijos 6 straipsnį (nustatantį nusikaltimo padarymu kaltinamo asmens teisę, kad jo bylą per įmanomai trumpiausią laiką išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas) tinkamas įgyvendinimas nacionaliniu mastu.

Lietuvos teismų praktikoje pažymima, kad „<...> *baudžiamojo proceso paskirties esmei būdingi proceso greitumo, procesinės lygybės, viešumo, teisingo bylos išnagrinėjimo principai. Proceso greitumo reikalavimas įpareigoja tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnus, tiek teismus visus procesinius veiksmus atlikti ir sprendimus priimti kaip įmanoma greičiau. Greitai tiriant bei nagrinėjant bylas patenkinamas visuomenės interesas, kad teisingumas būtų įvykdomas ir teisinė santarvė, kiek įmanoma, būtų atkuriama praėjus kuo mažiau laiko nuo nusikalstamos veikos padarymo* <...>“[4]; „<...> *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos* <…> *6 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad asmeniui pareikšto baudžiamojo kaltinimo klausimas turi būti išspręstas per įmanomai trumpiausią laiką. BPK 176 str. 1 d. taip pat numato, kad ikiteisminis tyrimas turi būti atliktas per kuo trumpiausius terminus. Bylos išnagrinėjimo per įmanomai trumpiausią laiką tikslas yra garantuoti, kad asmens, dėl kurio vyksta procesas, netikrumo dėl savo teisių ir pareigų būsena būtų kaip įmanoma greičiau nutraukiama išsprendžiant procese keliamus klausimus teismo procesiniu sprendimu, siekiant užtikrinti tiek paties asmens, tiek bendrąjį teisinio tikrumo interesą. Reikalavimas baudžiamąjį procesą atlikti per įmanomai trumpesnį laiką reiškia laiką nuo kaltinimo Konvencijos 6 straipsnio prasme pareiškimo asmeniui, kad jis padarė nusikalstamą veiką iki sprendimo procese priėmimo* <...>“[5].

Kriterijai, kuriais remiantis Europos Žmogaus Teisių Teismas vertina, ar proceso trukmė atitinka Konvencijos reikalavimus, yra suformuluoti daugelyje šio teismo išnagrinėtų bylų. Tokie kriterijai paprastai yra bylos sudėtingumas, baudžiamajame procese persekiojamo asmens elgesys, institucijų veiksmai organizuojant bylos procesą, proceso reikšmė persekiojamam asmeniui (pavyzdžiui, taikytų procesinių prievartos priemonių griežtumas ir jų taikymo trukmė) ir t. t. (*Sorvisto v. Finland*, no 19348/04, 2009 m. sausio 13 d. sprendimas; *Meilus v. Lithuania*, no 53161/99, 2003 m. lapkričio 6 d. sprendimas, ir kt.).

Šių kriterijų griežtai laikomasi ir Lietuvos teismų praktikoje. Antai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2007 m. vasario 6 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-7-7/2007 pažymėjo: „<...> *Europos Žmogaus Teisių Teismas procesą vertina kaip jo stadijų visumą, todėl reikalavimas baudžiamąjį procesą atlikti per įmanomai trumpesnį laiką reiškia laiką nuo oficialios kompetentingos institucijos pranešimo asmeniui apie*

4 Šiaulių apygardos teismo nutartis baudžiamoje byloje Nr. 1S-555-282/2013, https://eteismai.lt/byla/183411441030260/1S-555-282/2013.

5 Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009 m. balandžio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-343-193/2009“, https://eteismai.lt/byla/142398537199913/1S-343-193/2009.

įtarimą, kad jis padarė nusikalstamą veiką iki sprendimo procese priėmimo (Europos Žmogaus Teisių Teisme išnagrinėta (toliau – EŽTT) byla Šleževičius prieš Lietuvą). Kriterijai, kuriais remiantis turi būti vertinama baudžiamojo proceso trukmė, nustatyti Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje: konkrečios bylos sudėtingumas; asmens, dėl kurio taikytas baudžiamasis persekiojimas, elgesys; valdžios institucijų elgesys organizuojant bylos procesą. Nacionaliniai teismai, spręsdami, ar buvo pažeista asmens teisė į įmanomai trumpą procesą, bei vertindami, ar proceso trukmė atitiko Konvencijos reikalavimus, gali atsižvelgti į Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje suformuotus kriterijus, tačiau konkrečios bylos aplinkybės, faktų gausa bei įvairovė, galimos jų kombinacijos lemia teismo diskrecijos ribas konkrečiose bylose. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika neišskiria kokių nors specialių principų konkrečiai baudžiamojo proceso stadijai, taip pat ir ikiteisminio tyrimo stadijai. Visoms proceso stadijoms taikomi bendrieji principai, tačiau kurios nors stadijos ypatumas gali turėti reikšmės vertinant šios stadijos trukmės laiką. Asmuo, kuriam pranešama apie įtarimus, kad jis padarė nusikalstamą veiką, bet kurioje baudžiamojo proceso stadijoje gali prašyti apginti jo teisę į įmanomai trumpesnį bylos nagrinėjimą, jeigu jis mano, kad egzistuoja nepateisinamo delsimo požymiai, nes su šios teisės pažeidimu gali būti susiję galimi kitų pamatinių žmogaus teisių pažeidimai: judėjimo laisvės, teisių į turtą ribojimai, darbo ir kitos teisės. Asmens teisė į įmanomai trumpesnį procesą suponuoja valstybės atitinkamų institucijų ir jų pareigūnų pareigą daryti viską, kad procesas vyktų vengiant nereikalingo delsimo. Pareigūnai procese turi veikti atsakingai ir stropiai. Proceso delsimu gali būti apibūdinamas toks proceso laikotarpis, kuriuo neatliekami jokie procesiniai veiksmai arba tam tikrų veiksmų atlikimo trukmė laikytina per ilga, pvz., kai per ilgai vykdomos ekspertizės (EŽTT byla Girdauskas prieš Lietuvą). Situacija, kai baudžiamoje byloje ilgesnį laiką neatliekami jokie procesiniai veiksmai Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje vadinama sunkiausia procesinio delsimo forma (EŽTT byla Schumacher prieš Liuksemburgą) <...>."[6] Atitinkama pozicija formuojama ir paskesnėse nutartyse, pavyzdžiui, 2009 m. spalio 15 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-428/2009; 2010 m. vasario 12 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-75/2010.

Tačiau ilgesnė nei procesinio įstatymo numatyta proceso trukmė, tyrimo veiksmų atlikimo sparta ir pan. teismų praktikoje ne visuomet pripažįstama delsimu. Kaip rodo teismų praktikos analizė, dažniausiai ilga proceso trukmė vertinama per bylos sudėtingumo ir tyrimą atliekančių pareigūnų bei įtariamojo (kaltinamojo) ar teismo procesinio elgesio prizmę.

Baudžiamosios bylos sudėtingumo vertinimas atliekamas per faktinių ir teisinių aplinkybių analizę kiekvienu konkrečiu atveju atsižvelgiant į visumą.

Antai faktinėmis bylos aplinkybėmis laikoma inkriminuojama veika (pavyzdžiui, epizodų skaičius, asmenų, dėl kurių vykdomas baudžiamasis persekiojimas,

6 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-7/2007, https://eteismai.lt/byla/167596234105095/3K-7-7/2007.

apklausiamų liudytojų skaičius[7] ir pan.), tyrimo ypatybės (atliekamų tyrimo veiksmų sudėtingumas ir kiekis, įrodymų rinkimas užsienio valstybėje, ekstradicija, Europos arešto orderis ir pan.), priimami procesiniai sprendimai (bylų sujungimas / išskyrimas; akcentuotina, kad bylos sudėtingumas nepateisina proceso trukmės, jei dėl kaltinamojo (įtariamojo) nebuvo pasinaudota galimybe jo trukmę mažinti, įgyvendinant procesinę teisę išskirti bylą ir perduoti teismui; bylos išskyrimas laiku gali užkirsti kelią nepagrįstam procesiniam delsimui ir Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimui[8]), proceso dalyvių procesinis elgesys (ar buvo sąžiningai vykdomos procesinės pareigos, ar buvo atliekami būtini ir laiku tyrimo veiksmai (pavyzdžiui, užduotys specialistams buvo surašytos praėjus pusmečiui nuo ikiteisminio tyrimo pradėjimo, o būtina medžiaga specialistui pateikta praėjus metams)) ir t.t. Faktinių aplinkybių sąrašas nėra baigtinis ir kiekvienu konkrečiu atveju vertinant, ar proceso trukmė viršijo „įmanomai trumpiausio laiko" reikalavimą, turi būti vertinama, kiek proceso dalyvis (ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar pats kaltinamasis (įtariamasis)) prisidėjo, kad įprasta proceso trukmė prasitęstų. Jau minėtame Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendime byloje *Norkūnas prieš Lietuvą* buvo akcentuojama: „*<...> Taikydamas šiuos principus nagrinėjamoje byloje, Teismas mano, kad procesas gali būti laikomas sudėtingu, atsižvelgiant, inter alia, į byloje dalyvaujančių asmenų skaičių, vieno iš teisiamųjų ligą, taip pat į pareiškėjo padarytų nusikaltimų finansinį pobūdį. Be to, kai kurie vilkinimai byloje negali būti priskirti vien valdžios institucijoms, atsižvelgiant į tai, kad kai kurie byloje dalyvaujantys asmenys neatvykdavo į teismo posėdžius ir buvo būtina skirti medicininę ekspertizę <...> Nepaisant to, vertindamas valdžios institucijų elgesį, Teismas pažymi, kad nuo pareiškėjo banko sąskaitų ir turto areštavimo iki kaltinimų jam pareiškimo praėjo treji metai <....>. Teismas taip pat pastebi, kad ikiteisminis tyrimas ir procesas pirmosios instancijos teisme truko beveik 6 metus ir 9 mėnesius. Kaip teigė Vyriausybė, joks žymus bylos vilkinimas nepriskirtinas pačiam pareiškėjui ikiteisminio tyrimo metu. Taip pat nelaikytina, kad pareiškėjas būtų prisidėjęs prie baudžiamojo proceso trukmės nagrinėjant bylą teisme <...>. Teismas taip pat atsižvelgia į tai, kad ekspertai ilgiau nei 4 mėnesius užtruko pateikdami medicininės ekspertizės aktą dėl darbuotojų trūkumo <...>. To, kas išdėstyta pirmiau, pakanka, kad Teismas galėtų padaryti išvadą, jog bendra ginčijamo*

7 Nutarime dėl pareiškimo Krempovskij prieš Lietuvą priimtinumo Europos Žmogaus Teisių Teismas pažymėjo: „*<...> Dėl bylos sudėtingumo Teismas pažymi, kad pareiškėjui buvo pateikti kaltinimai dėl kenkimo ir kliudymo valstybės valdžios institucijų veiklai, t. y. nusikaltimų valstybės saugumui. Proceso metu teismai turėjo nustatyti faktus apklausdami 29 liudytojus, tarp kurių buvo nemažai prokurorų ir buvusių pareiškėjo bendradarbių. Bylos nagrinėjimui galėjo trukdyti tas faktas, kad kai kurie su byla susiję liudytojai pabėgo iš Lietuvos ir valstybės valdžios institucijos taip ir negalėjo užtikrinti jų dalyvavimo procese. Teisiškai įvertinti pareiškėjo kaltę taip pat buvo sunku, nes kaltinimą kenkimu pirmosios instancijos teismas pakeitė, bet apeliacinė instancija atstatė. Vis dėlto Teismas nemano, kad ši baudžiamoji byla buvo itin sudėtinga <...>*", http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/KREMPOVSKIJ_1999_nutarimas.pdf.

8 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-7/2007, https://eteismai.lt/byla/167596234105095/3K-7-7/2007.

baudžiamojo proceso trukmė viršijo „įmanomai trumpiausio laiko" reikalavimą. Taigi buvo pažeista Konvencijos 6 straipsnio 1 dalis <...>." Kitaip tariant, vertinamas ne procesinis elgesys apskritai, o priežastinis ryšys tarp proceso dalyvio elgesio (veikimo ar neveikimo) ir jo tiesioginės įtakos, kad tyrimo trukmė pailgėtų, „<...> *nustatant asmens veiksmų konkrečias aplinkybes – kaip asmuo dalyvavo tyrime ir teisme, ar visada ir laiku atvykdavo, ar vengė atvykti pas tyrėjus, prokurorą ir į teismą, ar neatvykimai buvo pateisinami, ar asmuo slapstėsi, buvo ieškomas, ar laiku teikė reikalaujamus turinčius reikšmės bylai duomenis arba dokumentus, ar piktnaudžiavo procesinėmis teisėmis, pavyzdžiui, teikdamas nuolatinius ir nepagrįstus prašymus, kurie galėjo uždelsti įvykio tyrimą ar kaltinimo nagrinėjimą, ir kita.* <...>"[9]. Pavyzdžiui, liga, dėl kurios procesiniai veiksmai su įtariamuoju nebuvo atliekami kelis mėnesius, bus pripažinta netinkamu procesiniu elgesiu, turinčiu įtakos tyrimo trukmei, tik tuo atveju, jei kompetentingų ekspertų bus nustatyta, kad liga buvo simuliuojama. Taigi civilinėje byloje dėl žalos atlyginimo asmens procesinio elgesio neteisėtumas (t. y. kaltė dėl ilgesnės trukmės) konstatuojamas esant nepiktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis pareigos nevykdymui. Nepriklausomai nuo asmens teisinio procesinio statuso, tiriamo dalyko specifikos (nusikalstama veika, kurią suponuoja įstatymo uždraustų ir pavojingų veiksmų atlikimas) civilinėse bylose dėl žalos atlyginimo preziumuojama, kad proceso dalyviai procesinėmis teisėmis turi naudotis sąžiningai, rūpintis kuo greitesniu tyrimu ar bylos išnagrinėjimu, laiku teikti savo poziciją (arba informuoti apie atsisakymą ją pateikti (pavyzdžiui, įtariamasis pasinaudoja teise tylėti), įrodymus ir pan. Aišku, baudžiamojo proceso specifika lemia tai, kad tam tikrų veiksmų atlikimo negalima vienodai reikalauti iš procese dalyvaujančių asmenų. Sakykime, įtariamasis (kaltinamasis) nėra įrodinėjimo pareigos subjektas, tad neturi pareigos rinkti ir teikti įrodymus. Tačiau jei pastarasis šia teise nusprendžia pasinaudoti, civilinėse bylose dėl žalos atlyginimo ir proceso trukmės pažeidimų nustatymo vertinama, ar pasinaudojimas minėta teise netapo tyrimo ar bylos vilkinimo priežastimi. Tas pats pasakytina ir apie įtariamojo (kaltinamojo) parodymų davimą ar atsisakymą juos duoti.

Antai ilga proceso trukmė negali būti pateisinama ir tuo, jog jokie procesiniai veiksmai nebuvo atliekami dėl to, kad įtariamasis (kaltinamasis) atsisakė duoti parodymus. Duoti parodymus yra įtariamojo (kaltinamojo) teisė, o ne pareiga, tad tyrimas negali būti konstruojamas įtariamojo (kaltinamojo) parodymų pagrindu ir negali nuo jų priklausyti: „<...> *Lietuvos teismų praktikoje kaltinamojo (įtariamojo) atsisakymas duoti parodymus, nepriklausomai nuo baudžiamojo proceso baigties, paprastai savaime netraktuojamas kaip aplinkybė, turinti lemiamą reikšmę sukeliant procesinių delsimų ir prisidedanti prie proceso pailginimo. Šiuo aspektu EŽTT sprendimuose, be kita ko, nurodoma, kad kaltinamajam negali būti priekaištaujama dėl teisės tylėti įgyvendinimo ir kad pareiga įrodyti jam pareikštą kaltinimą priklauso prokurorui (pvz., Németh prieš Vengriją, par. 29). Teisėjų kolegija atkreipia dėmesį į tai, kad iš tiesų abs-*

9 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-231-695/2019, https://eteismai.lt/byla/254483560760271/3K-3-231-695/2019

traktus kaltinamojo atsisakymo duoti parodymus vertinimas kaip elgesio, sukeliančio procesinį delsimą, už kurį atsakingas šis proceso dalyvis, o ne valstybė, iš esmės reikštų jo teisės į įmanomai trumpiausią procesą apribojimą visais atvejais, išskyrus kai jis duoda teisingus (be kita ko, ir save kaltinančius) parodymus. Tokia pozicija būtų nesuderinama su tokiais svarbiais teisingo bylos nagrinėjimo elementais kaip apsauga nuo parodymų davimo prieš save ir nekaltumo prezumpcija (su atitinkamais pakeitimais, Yaroshovets ir kiti prieš Ukrainą, par. 171). Teisėjų kolegijos nuomone, nors negalima atmesti galimybės, kad išimtiniais atvejais, esant tam tikroms konkrečioms specifinėms aplinkybėms, kai įtariamojo atsisakymas duoti parodymus akivaizdžiai apsunkino ir užtęsė įrodinėjimo procesą, į tai galėtų būti atsižvelgiama vertinant proceso trukmę ar patirtos neturinės žalos dydį, toks vertinimas turėtų būti išsamiai motyvuojamas nepažeidžiant minėtų asmens baudžiamojo proceso metu turimų teisių esmės <...>."[10]

Kasacinis teismas apie asmens, dėl kurio vykdytas baudžiamasis persekiojimas, elgesį baudžiamajame procese yra pasisakęs, kad „<..> *EŽTT praktikoje įtvirtinta principinė taisyklė, jog asmeniui negali būti priekaištaujama dėl to, kad šis naudojosi visomis prieinamomis procesinėmis priemonėmis savo interesams ginti (žr. EŽTT 1995 m. birželio 8 d. sprendimo Ya?c? ir Sarg?n prieš Turkiją, par. 66; 2000 m. liepos 31 d. sprendimo Barfuss prieš Čekiją, peticijos Nr. 35848/97, par. 81). Kita vertus, nors ir neturėdami pareigos spartinti procesą, jo dalyviai turi rodyti reikiamą stropumą, atlikdami su jais susijusius proceso veiksmus ir susilaikyti nuo delsimo taktikos naudojimo (žr., pvz., EŽTT 1989 m. liepos 7 d. sprendimą Union Alimentaria Sanders SA prieš Ispaniją, peticijos Nr. 11681/85). Kasacinis teismas yra pažymėjęs ir tai, kad, remiantis EŽTT jurisprudencija, išvada, jog asmuo prisidėjo prie proceso užtęsimo, gali būti padaryta ir nekonstatuojant piktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis (žr., pvz., EŽTT 2002 m. gruodžio 19 d. sprendimą Salapa prieš Lenkiją, peticijos Nr. 35489/97) (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-5/2009 ir kt.) <...>*"[11].

Kitoje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo: „<...> *Dėl ieškovo teisinės gynybos priemonių dėl galimai pernelyg ilgos ikiteisminio tyrimo trukmės nepanaudojimo baudžiamojo proceso metu teisėjų kolegija kartoja teismų praktikos nuostatą, kad baudžiamųjų procesinių teisinės gynybos priemonių nepanaudojimas yra reikšminga aplinkybė vertinant valstybės veiksmų baudžiamajame procese teisėtumą, bet savaime netraktuojama kaip asmens „prisidėjimas" prie atitinkamų veiksmų <...>.*"[12]

Bylos sudėtingumu nelaikomi ir tokie atvejai, kai delsiama priimti procesinį sprendimą, turint tikslą sulaukti lygiagrečiai vykdomo tyrimo rezultatų: „<...> *delsi-*

10 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gruodžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-425-219/2018, https://eteismai.lt/byla/311816902002 36/e3K-3-425-219/2018?word=d.k.%20fntt.

11 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-231-695/2019, https://eteismai.lt/byla/254483560760271/3K-3-231-695/2019.

12 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. vasario 22 d. nutarties civilinėje byloje Nr. 3K-3-63-378/2018, https://eteismai.lt/byla/228622187405992/3K-3-63-378/2018.

mas ikiteisminio tyrimo metu, kai tiriamo nusikaltimo aplinkybės yra aiškios ir nereikalauja sudėtingo tyrimo, o sprendimą priimti delsiama tik dėl lygiagrečiai vykdomo kitų nusikalstamų veikų tyrimo, baudžiamojo proceso trukmės atžvilgiu nėra pateisinami valstybės institucijų, organizuojančių ir vykdančių ikiteisminį tyrimą, veiksmai <...>.“[13] Atvejai, kai neatliekami proceso veiksmai ir laukiama lygiagretaus tyrimo rezultatų, yra gana dažni, ypač finansinio, ekonominio pobūdžio bylose. Pavyzdžiui, atliekant ikiteisminį tyrimą dėl turto pasisavinimo, yra laukiama asmens turto ir pajamų tyrimo rezultatų ir esant išvadai dėl asmens turimo turto nepagrįstumo „preziumuojama“ jo kaltė pasisavinus svetimą turtą.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje pažymima: „*<...> Bylos sudėtingumas – didelė apimtis, sudėtingumas, didelis įtariamųjų byloje skaičius – yra vertinamasis kriterijus. Tačiau šio kriterijaus (bylos sudėtingumo) turinio atskleidimas kiekvienu atveju turi būti pakankamai konkretus, kad leistų padaryti išvadą, ar konkrečios bylos sudėtingumas, atsižvelgiant į konkrečius valstybės institucijų veiksmus procese, pateisino jo trukmę. Šiuo aspektu reikalaujamas proceso eigos nustatymo ir vertinimo detalumo laipsnis skirtingose bylose gali varijuoti priklausomai nuo konkrečios situacijos, tačiau bet kuriuo atveju iš teismo sprendimo motyvų turi būti aiškios pagrindinės bylos sudėtingumo charakteristikos ir esminiai proceso eigos momentai, jame atlikti institucijų veiksmai, jiems atlikti panaudoto laiko pagrįstumas ir kt. <...>.*“[14]

Vertinant teismų praktikoje dėstomą poziciją darytina išvada, kad vien aplinkybė, jog tiriama finansinio pobūdžio nusikalstama (-os) veika (-os), jai ištirti būtinos specialiosios žinios, atliekami ūkinės finansinės veiklos tyrimai, kompiuteriuose ir kitose elektroninių duomenų saugojimo laikmenose esančios informacijos tyrimas, keli įtariamieji (kaltinamieji), savaime nenulemia bylos sudėtingumo. Tas pats pasakytina ir apie didelį bylos tomų skaičių (pavyzdžiui, jei didžioji dalis byloje esančių dokumentų yra bendro pobūdžio, tarkime, žemės ūkiui skirti tyrimai, leidiniai, straipsnių kopijos, teisės aktai). Kiekvienu konkrečiu atveju turi būti vertinamas sąsajumas su tiriamomis aplinkybėmis ir atliktų veiksmų būtinumas bei pagrįstumas. Baudžiamosios bylos sudėtingumas gali pateisinti ilgesnį procesą tik tuo atveju, jei tyrimą atliekantys pareigūnai tinkamai organizavo ir vykdė baudžiamąjį procesą. Tinkamu proceso organizavimu laikomas proceso intensyvumas, kai nenustatomi laikotarpiai, kuriais baudžiamoji byla nebuvo tiriama, nagrinėjama ar nepagrįstai buvo delsiama ją tirti ir nagrinėti teismo posėdyje.

Ypač akcentuotina, „*<...> kad proceso trukmės pagrįstumui vertinti nepakanka bendrai išvardyti proceso metu atliktus procesinius veiksmus, jų skaičių, proceso dalyvių elgesio, pailginusio procesą, pavyzdžius. Siekiant nustatyti, ar konkreti proceso*

13 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gruodžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-375/2011, https://eteismai.lt/byla/173855009391100/3K-7-375/2011.

14 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gruodžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-425-219/2018, https://eteismai.lt/byla/31181690200236/e3K-3-425-219/2018?word=d.k.%20fntt.

trukmė buvo pagrįsta, turi būti, kiek būtina ir pakanka išvadai šiuo klausimu padaryti, nustatyta, kiek laiko užtruko ir kiek, pagrįstai vertinant, laiko reikėtų konkretiems procesiniams veiksmams atlikti; kiek užsitęsė procesas dėl konkretaus proceso dalyvių elgesio. Suprantama, kad ne visada įmanoma ar būtina pateikti visiškai tikslius laiko skaičiavimus, tačiau tokie skaičiavimai padėtų teismui įvertinti realų valstybės institucijų ir asmens, kurio teisės į įmanomai trumpiausią laiką pažeidimo klausimas sprendžiamas, prisidėjimą prie proceso trukmės <...>“[15].

Akcentuotina ir tai, kad faktinių bylos aplinkybių vertinimas greitumo aspektu galimas dviem atvejais: a) kai įtariamasis (ir / ar jo gynėjas) BPK 215 straipsnyje nustatyta tvarka kreipiasi su skundu į ikiteisminio tyrimo teisėją (tokiu atveju tyrimą atliekančių pareigūnų veiksmai vertinami esamuoju laikotarpiu) ir b) baudžiamajam procesui pasibaigus, kai sprendžiamas klausimas dėl žalos, padarytos neteisėtais tyrimą atlikusių pareigūnų veiksmais, atlyginimo. Paminėtina ir tai, kad kaip tik antrasis aspektas tampa pagrindu kreiptis į Europos Žmogaus Teisių Teismą dėl Konvencijos 6 straipsnio pažeidimų. Taip yra todėl, kad šio teismo skundų sistema yra tik papildanti nacionalines žmogaus teisių apsaugos sistemas. Šis subsidiarus pobūdis atspindėtas Konvencijos 13 straipsnyje ir 35 straipsnio 1 dalyje. 35 straipsnio 1 dalies taisyklė grindžiama 13 straipsnyje įtvirtinta prielaida (su kuria ji yra glaudžiai susijusi), kad egzistuoja veiksminga vidaus teisinės gynybos priemonė, kuri asmeniui prieinama dėl tariamų jo Konvencijoje garantuojamų teisių pažeidimų. Nepaisant to, vienintelės priemonės, turinčios būti panaudotos pagal Konvencijos 35 straipsnio 1 dalį, yra tos, kurios susijusios su galimais pažeidimais ir tuo pat metu yra prieinamos ir pakankamos. Šių priemonių egzistavimas turi būti gana aiškus ne tik teoriškai, bet ir praktiškai.[16]

Vertinant teisines bylos aplinkybes reikšmingi tampa turinčių reikšmės bylai teisės aktų pakeitimai, klausimai, susiję su taikytinų teisės normų atitiktimi Konstitucijai, Europos Sąjungos teisės normoms.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs: „<...> *Teisiniai bylos aspektai, kurie lemtų bylos sudėtingumą taip pat gali būti įvairūs: teisės aktų pakeitimai, teisinių klausimų sudėtingumas, turintis reikšmės vertinant pareigūnų darbo byloje apimtį, proceso eigai turintis įtakos kelių bylų procesų tarpusavio ryšys, bylų sujungimas ir kita. Paprastai sudėtingomis laikomos bylos, kuriose tiriamos finansinio pobūdžio nusikalstamos veikos (EŽTT bylos Wejrup prieš Daniją, Meilus prieš Lietuvą ir kt.)* <...>.“[17]

---

15 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-231-695/2019, https://eteismai.lt/byla/254483560760271/3K-3-231-695/2019.

16 Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Baškienė prieš Lietuvą*, Nr. 11529/04, par. 63–64, 2007 m. liepos 24 d., http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/BASKIENE_2007_sprendimas.pdf; Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Savickas prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 66365/09, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128229#{%22itemid%22:[%22001-128229%22]}.

17 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-7/2007, https://eteismai.lt/byla/167596234105095/3K-7-7/2007.

Dar kartą pabrėžtina, kad tiek Europos Žmogaus Teisių Teismo, tiek nacionalinių teismų praktikoje akcentuojama, jog proceso trukmės priimtinumas yra reliatyvi kategorija, priklausanti ne tik nuo anksčiau išvardytų kriterijų, bet ir nuo konkrečių baudžiamosios bylos aplinkybių bei to, kas byloje gresia (kokia bus taikyta sankcija)[18] įtariamajam (kaltinamajam). Kitaip tariant, išvadą dėl konkretaus proceso vilkinimo visada lemia ne izoliuotas atskiro kriterijaus, o jų visumos vertinimas.

2. Valstybės civilinės atsakomybės atsiradimo prielaidos dėl per ilgos proceso trukmės

Europos Tarybos Ministrų Komitetas 1984 m. rugsėjo 18 d. priėmė rekomendaciją Nr. R(84)15 „Dėl viešosios atsakomybės“, kurios 1 principas nurodo, jog viešosios valdžios institucijos aktu sukeltos žalos atlyginimas turi būti užtikrinamas, jei žala atsirado dėl to, kad viešoji institucija nukentėjusio asmens atžvilgiu neveikė tokiu būdu, kuris pagrįstai tikėtinas jos veikloje, atsižvelgus į teisės reikalavimus.[19]

Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje pabrėžta, kad siekis apsaugoti asmenį nuo pernelyg ilgai trunkančios netikrumo būsenos ypač svarbus baudžiamajame procese, kai sprendžiamas asmeniui pareikšto baudžiamojo kaltinimo klausimas (pvz., *Stögmüller v. Austria*, no. 1602/62, 1969 m. lapkričio 10 d. sprendimas, par. 5). Užtikrinant, kad asmens, dėl kurio vyksta baudžiamasis procesas, netikrumo dėl savo likimo būsena būtų kiek įmanoma greičiau nutraukta, išsprendžiant jam pareikštų baudžiamųjų kaltinimų klausimą (atitinkamai ir su tuo susijusių civilinių teisių ir pareigų klausimą), įgyvendinamas tiek asmens, tiek bendrasis teisinio tikrumo ir proceso ekonomiškumo interesas. Valstybės civilinė atsakomybė už žalą, grindžiamą neteisėtais teisėsaugos institucijų pareigūnų veiksmais (neveikimu) baudžiamojo proceso metu, yra civilinės teisės institutas. Tai lemia, kad, sprendžiant dėl valstybės civilinės atsakomybės, nurodytų pareigūnų veiksmų teisėtumo vertinimas netapatus tų pačių veiksmų vertinimui pagal baudžiamojo proceso teisę. Civilinę bylą dėl žalos, kurios atsiradimas grindžiamas neteisėtais teisėsaugos institucijų pareigūnų veiksmais (neveikimu) baudžiamojo proceso metu, nagrinėjantis teismas vertina nurodytus veiksmus nagrinėjamam civiliniam ginčui aktualiais aspektais, t. y. civilinę atsakomybę reglamentuojančių teisės normų atžvilgiu, pagal civilinio proceso normų nustatytas įrodinėjimo ir įrodymų vertinimo taisykles.[20]

Valstybei, kaip ir bet kuriam kitam asmeniui (civilinių teisinių santykių subjektui), yra taikoma bendro pobūdžio rūpestingumo pareiga, įtvirtinta Lietuvos Respu-

18 Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Norkūnas prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 302/05, http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/NORKUNAS_2009_sprendimas.pdf.

19 Regionų apygardos administracinio teismo Kauno rūmų 2018 m. sausio 3 d. nutartis administracinėje byloje Nr. I-945-406/2018, https://eteismai.lt/byla/127032364766262/I-945-406/2018.

20 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gruodžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-375/2011, https://eteismai.lt/byla/173855009391100/3K-7-375/2011.

blikos civilinio kodekso (toliau – CK) 6.263 straipsnio 1 dalyje (t. y. generalinio delikto taisyklė, kurios esmė yra užtikrinti pagrindinę civilinės atsakomybės funkciją – kompensuoti nukentėjusiam asmeniui jo teisių pažeidimu padarytą žalą). Tai reiškia, kad valstybė, įgyvendindama savo funkcijas per atitinkamas valstybės institucijas ir pareigūnus, privalo užtikrinti, kad valstybės institucijos ir pareigūnai veiktų teisėtai, griežtai laikydamiesi įstatymų imperatyvų.

Be to, pareigūnai procese turi veikti atsakingai ir stropiai. Pareigūnų bendroji rūpestingumo pareiga nacionalinėje teisėje yra įtvirtinta BPK 2 straipsnyje, 44 straipsnio 5 dalyje, CK 6.263 straipsnio 1 dalyje[21], įpareigojant atitinkamas valstybės institucijas, jų pareigūnus išnagrinėti bylą per įmanomai trumpiausią laiką, ir tuo siekiama apsaugoti proceso šalis nuo proceso vilkinimo, kuris lemia ilgesnį, negu tai neišvengiama, asmens netikrumą dėl savo likimo, kiek tai susiję su proceso baigtimi.

BPK 2 straipsnis nustato pareigą atskleisti nusikalstamas veikas, o tam ikiteisminio tyrimo įstaigas ir prokurorą įpareigoja imtis visų įstatymų nustatytų priemonių, kurios būtų tinkamos ir taikomos laiku.

„<...> *Žalos atlyginimo civilinėje byloje įrodinėjant ikiteisminio tyrimo ir prokuratūros pareigūnų neteisėtus veiksmus teikiami įrodymai, pagrindžiantys, kaip konkrečiai nebuvo įvykdyta ši pareiga, kokių įstatymuose nustatytų priemonių pareigūnai nesiėmė ar ką vykdė netinkamai, kad nebuvo atskleistas ir įrodytas nusikaltimas, ar kokios padarytos klaidos ikiteisminio tyrimo metu, kad asmuo buvo nepagrįstai įtartas ar apkaltintas (šiuo atveju reikėtų paminėti, kad proceso trukmės ilgumas vertinamas nuo oficialaus įtarimo (kaltinimo) pareiškimo). Tai gali būti konkrečių įrodymų surinkimo galimybių neišnaudojimas (nenustatomi ir neapklausiami liudytojai, neįsitikinama asmenų parodymų patikimumu juos patikrinant vietoje, neatliekama ekspertizė ar jai pateikiama nepakankamai medžiagos, neapžiūrima įvykio vieta ar tai daroma netinkamai, nesurenkant visų įkalčių), įrodymų netinkamas fiksavimas (neįrašomi buvę duomenys, įrašomi realybėje nenutikę dalykai, nepanaudojama technika įrodymo duomenims patikimai fiksuoti), įrodymo duomenų praradimas, įvykio reikšmingų aplinkybių neištyrimas ar net bylai reikšmingos informacijos nuslėpimas ir pan.*

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje atkreiptas dėmesys į tai, kad priežasčių (veiksnių, motyvų), pateisinančių ilgą baudžiamojo proceso (ikiteisminio tyrimo) trukmę, buvimas gali būti konstatuojamas tik gana išsamiai nustačius proceso eigą ir chronologiją, konkrečius proceso trukmę lėmusius veiksnius ir įvertinus, ar, esant konkrečių bylos aplinkybių visumai, šie veiksniai iš tiesų leidžia pagrįsti konkrečią proceso trukmę ir padaryti išvadą, kad atitinkamo asmens teisė į įmanomai trumpiausią procesą buvo užtikrinta (nepažeista) <...>“[22].

---

21 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gegužės 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-196/2007, https://eteismai.lt/byla/53295808358227/3K-3-196/2007.

22 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-231-695/2019, https://eteismai.lt/byla/254483560760271/3K-3-231-695/2019.

„<...> *Valstybės pareiga taip pat yra užtikrinti reikiamą valstybės pareigūnų kvalifikaciją, kad dėl nekvalifikuotų pareigūnų veiksmų nebūtų padaroma žalos kitiems asmenims. Kai valstybės pareigūnai veikia aiškiai nekvalifikuotai, valstybei turi būti taikoma didesnė atsakomybė, nes valstybė pažeidė pareigą užtikrinti ne tik tai, kad jos pareigūnai veiktų rūpestingai, bet ir tinkamą savo pareigūnų kvalifikaciją.*

Valstybės pareiga atlyginti žalą, padarytą teisėsaugos institucijų pareigūnų veiksmais (neveikimu) baudžiamojo proceso srityje, įtvirtinta CK 6.272 straipsnio 1 dalyje. Tai yra specialus civilinės deliktinės atsakomybės atvejis, kai valstybės civilinė atsakomybė kyla nepaisant ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuratūros pareigūnų ir teismo kaltės. Tai reiškia, kad civilinės atsakomybės teisiniam santykiui atsirasti pakanka trijų sąlygų: neteisėtų pareigūnų veiksmų (neteisėto neveikimo), šiais veiksmais (neveikimu) padarytos žalos fakto ir priežastinio neteisėtų veiksmų (neveikimo) bei atsiradusios žalos ryšio <...>“[23]. Kitaip tariant, kaltei ir neteisėtiems veiksmams, kaip civilinės atsakomybės sąlygoms, konstatuoti pakanka nustatyti, jog buvo pažeista bendro pobūdžio atsargumo ir rūpestingumo pareiga.

Plėtodamas teisės aiškinimo ir taikymo praktiką valstybės civilinės atsakomybės srityje, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nuolat pažymi, kad pareigūnų neteisėtais veiksmais, kaip valstybės civilinės atsakomybės sąlyga, gali būti pripažinti ir tokie veiksmai, kurie nors ir atitiko atitinkamas baudžiamojo proceso teisės normas (t.y. formaliai procesine prasme laikytini teisėtais), tačiau jais pažeista pareigūnų bendroji rūpestingumo pareiga (BPK 2 str.) bei pareiga elgtis atidžiai ir rūpestingai (CK 6.246 str. 1 dalis). Taip pat kasacinis teismas savo jurisprudencijoje akcentuoja, kad nagrinėjant ieškinius dėl žalos, padarytos neteisėtais pareigūnų veiksmais, atlyginimo, šalių teikiami įrodymai turi būti vertinami kompleksiškai, t.y. turi būti vertinimas jų atitikimas įrodymams keliamiems reikalavimams baudžiamojo ir civilinio proceso normų nustatyta tvarka: „<...> *Pasisakydamas dėl veiksmų neteisėtumo CK 6.272 straipsnio 1 dalies aspektu, kasacinis teismas yra nurodęs, kad neteisėti veiksmai, su kuriais siejama valstybės prievolė atlyginti žalą, yra procesiniai teisiniai veiksmai, tiesiogiai reglamentuojami baudžiamojo proceso teisės normų. Tuo tarpu dėl šių veiksmų kylanti valstybės atsakomybė yra civilinės teisės institutas. Tai lemia, kad, sprendžiant dėl valstybės civilinės atsakomybės už teisėsaugos institucijų pareigūnų veiksmus, šių veiksmų teisėtumo vertinimas civilinės teisės požiūriu nėra tapatus tų pačių veiksmų vertinimui baudžiamojo proceso teisės požiūriu. Asmens veiksmai baudžiamojoje byloje tiriami ir vertinami baudžiamojo proceso ir baudžiamųjų įstatymų taikymo aspektu. To paties asmens veiksmai civilinėje byloje vertinami pagal civilinio proceso ir civilinių įstatymų reikalavimus. Įrodinėjimo dalykai baudžiamojoje ir civilinėje bylose paprastai yra skirtingi. Sprendžiant dėl valstybės civilinės atsakomybės už teisėsaugos pareigūnų veiksmus, kiekvienu atveju reikia išsiaiškinti, ar konkretaus asmens baudžiamasis persekiojimas buvo pradėtas esant pakankamai duomenų, leidžiančių įtarti,*

23 Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-7/2007, https://eteismai.lt/byla/167596234105095/3K-7-7/2007.

kad jis padarė nusikaltimą; kokiu pagrindu nutrauktas ikiteisminis tyrimas; kaip įvertintas ikiteisminio tyrimo procesinių veiksmų teisėtumas baudžiamojo proceso teisės normų nustatyta tvarka. Teismas, sprendžiantis dėl valstybės civilinės atsakomybės, turi įvertinti nurodytas aplinkybes civilinę atsakomybę reglamentuojančių teisės normų požiūriu pagal civilinio proceso normų nustatytas įrodinėjimo ir įrodymų vertinimo taisykles ir gali prieiti prie priešingos išvados, negu padarytoji baudžiamajame procese <...>."[24]

CK 6.272 straipsnio 1 dalies norma taikoma tiesiogiai; tai reiškia, kad civilinę bylą nagrinėjantis teismas priima sprendimą dėl šios normos pagrindu pareikšto reikalavimo, nesvarbu, ar įstatymo nustatyta tvarka buvo skundžiamas procesinis veiksmas, dėl kurio, ieškovo teigimu, buvo padaryta žalos.

Atskirai paminėtina, kad CK 6.272 straipsnio 1 dalyje išvardyti veiksmai, kurie gali būti pripažinti neteisėtais. Įstatymų leidėjo diskreciją reglamentuoti nagrinėjamus santykius analizavo Konstitucinis Teismas, 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimo 3, 5 punktuose pažymėjęs, kad, reglamentuojant žalos atlyginimo klausimus, kai žalą padaro valstybės pareigūnai, ši diskrecija nesuteikia teisės laisva nuožiūra nustatyti išsamų baigtinį sąrašą atvejų, kuriais ta žala turi būti atlyginama, nes tai prieštarauja konstituciniam principui, pagal kurį padaryta žala turi būti atlyginta. Tais atvejais, kai asmuo nurodo galimus neteisėtus pareigūnų veiksmus, kurie nenustatyti specialiose pareigūnų atsakomybę reglamentuojančiose teisės normose, teismai vertina pateiktus faktus apie galimus pažeidimus bendrųjų teisės principų, Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir tarptautinių susitarimų kontekste. Teisinis reglamentavimas, tam tikrų institucijų ar pareigūnų veiksmai, neįvardijami kaip galimas pagrindas atsakomybei atsirasti, negali paneigti asmens teisės reikalauti žalos atlyginimo, jeigu tokia žala atitinkamais veiksmais buvo padaryta.

Pažymėtina, kad tai, jog civilinio proceso tvarka skundžiami veiksmai baudžiamajame procese nebuvo įvertinti kaip neteisėti, neužkerta kelio konstatuoti jų neteisėtumą civilinio proceso tvarka.

Drauge pabrėžtina, kad sprendžiant žalos atlyginimo klausimą skundžiami veiksmai neturi būti vertinami formaliai ir itin griežtai: kiekvienu konkrečiu atveju teismas patikrina, ar nebuvo išimtinių aplinkybių, lėmusių skundžiamus veiksmus: „*<...> Teisėjų kolegija, nepaneigdama ieškovo įrodinėjimo pareigos civiliniame procese, atkreipia dėmesį į tai, kad pernelyg griežtas ir (ar) formalus šios pareigos aiškinimas bylose dėl pagal Konvenciją garantuojamų teisių, pavyzdžiui, teisės į bylos nagrinėjimą per kuo trumpiausią laiką, gynimo gali sumažinti nacionalinės teisinės gynybos priemonės (civilinio ieškinio) veiksmingumą. Nagrinėjamos bylos kontekste pažymėtina, kad ieškovui ieškinyje suformulavus „įrodomą" reikalavimą dėl teisės į kuo trumpiausią procesą pažeidimo, t. y. nurodžius pakankamai aplinkybių ir argumentų, leidžiančių teigti (įrodinėti), kad ši teisė galėjo būti pažeista, teismas turi tokį reikala-*

24 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-200/2010, https://eteismai.lt/byla/136478500779476/3K-3-200/2010.

vimą išnagrinėti vadovaudamasis Lietuvos ir EŽTT praktikoje suformuotais principais ir remdamasis atitinkamos baudžiamosios bylos (ikiteisminio tyrimo) medžiaga, šalių pateiktais įrodymais bei įvertindamas jų argumentus. Šiame kontekste ieškovo įrodinėjimo pareiga negali būti interpretuojama kaip reikalaujanti, be kita ko, įrodyti, kad nėra išimtinių itin svarių veiksnių, pateisinančių labai ilgą ikiteisminio tyrimo, galiausiai nutraukto pasibaigus baudžiamosios atsakomybės senačiai, trukmę <...>."[25]

Dažnai išreiškiama pozicija, kad proceso baigtis ar jo nutraukimas pasibaigus baudžiamosios atsakomybės senaties terminui pašalina žalos atlyginimo galimybę. Tačiau Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje gana nuosekliai dėstoma, jog tokia situacija savaime netraktuojama kaip aplinkybė, paneigianti žalos atsiradimo dėl pernelyg ilgo proceso prezumpciją (žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. sausio 18 d. sprendimą byloje *Stasevičius prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 43222/04; 2011 m. sausio 18 d. sprendimą byloje *Zabulėnas prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 44438/04). Kartu šio teismo praktikoje pripažįstama ir tai, kad, esant tam tikroms aplinkybėms, tokią žalą gali kompensuoti arba gerokai sumažinti dėl ilgos proceso trukmės kaltinamojo gauta konkreti (baudžiamoji) procesinė nauda, kuri tame procese jį tenkina (žr. su atitinkamais pakeitimais Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. kovo 6 d. sprendimą byloje *Gagliano Giorgi prieš Italiją*, peticijos Nr. 23563/07; priešingai, 2017 m. sausio 17 d. sprendimą byloje *Pantea prieš Rumuniją* (Nr. 2), peticijos Nr. 36525/07, par. 26; 2018 m. balandžio 10 d. spendimą byloje *Brudan prieš Rumuniją*, peticijos Nr. 75717/14).[26]

Kalbant apie priežastinio ryšio nustatymą svarbu paminėti, jog civilinė atsakomybė gali būti taikoma esant tiek faktiniam, tiek teisiniam priežastiniam ryšiui: „<...> *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje konstatuota, kad teisine prasme pripažįstama, jog priežastinis ryšys yra tais atvejais, jeigu asmuo turėjo pareigą ką nors atlikti, kokiu nors būdu veikti, tačiau neveikė, ir toks, neadekvatus susiklosčiusiai faktinei situacijai, jo elgesys pakankamai prisidėjo prie žalos atsiradimo, tiesiogiai sukeldamas žalingus padarinius arba sukurdamas sąlygas tokiems padariniams atsirasti. Taigi net ir nesant faktinio priežastinio ryšio, teisinis priežastinis ryšys gali būti nustatomas ir to gali pakakti civilinei atsakomybei taikyti* <...>."[27] Taigi konstatavus atliktų veiksmų ar pasyvumo neteisėtumą, kaltė yra preziumuojama.

---

25 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gruodžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-425-219/2018, https://eteismai.lt/byla/31181690200236/e3K-3-425-219/2018?word=d.k.%20fntt.

26 *Ibid.*

27 Klaipėdos apygardos teismo 2017 m. birželio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-1089-459/2017, https://eteismai.lt/byla/43482615656668/e2A-1089-459/2017.

Išvados

Proceso greitumo principas įpareigoja teisėsaugos institucijų pareigūnus ir teismus visus procesinius veiksmus atlikti ir sprendimus priimti kuo greičiau. Būtent savalaikis procesinių veiksmų atlikimas ir procesinių sprendimų priėmimas išeliminuoja nepateisinamą delsimą ir atlieka pareigūnų „drausminimo" funkciją, t.y. įpareigoja ikiteisminio tyrimo pareigūnus, prokurorus išnaudoti visas procesinio įstatymo suteiktas priemones, jog ikiteisminis tyrimas būtų atliekamas (ar byla nagrinėjama) kuo trumpiau, labai intensyviai, kryptingai, tokiu būdu užtikrinant, kad kiekvienas asmuo, dėl kurio vyksta baudžiamasis procesas, būtų apsaugotas nuo ilgo nežinojimo apie savo likimą, ilgai trunkančios psichologinės įtampos, išgyvenimų ir pan.

Nustatant, ar procesas užtruko per ilgai, atsižvelgiama į faktines ir teisines aplinkybes, kurių vertinimas priklauso nuo konkrečių baudžiamosios bylos aplinkybių (bylos sudėtingumo, tyrėjų kompetencijos, procesinių veiksmų atlikimo laiku, tikslingumo ir pan.), tačiau vienomis esminių laikomas proceso dalyvių elgesys ir jo įtaka proceso trukmei. Priežastinis neteisėtų veiksmų (veikimo ar neveikimo) ryšys gali būti tiesioginis ir netiesioginis; faktinis (neatitinkantis faktinės situacijos ir nulėmęs proceso dalyvio teisių pažeidimą) ir teisinis (konkrečių pareigų, apibrėžtų teisės normose, nevykdymas).

Sprendžiant klausimą dėl žalos, atsiradusios dėl neteisėtų valstybės institucijų pareigūnų veiksmų, vertinama, ar jie buvo pakankamai apdairūs ir rūpestingi atlikdami savo procesines funkcijas. Konstatavus atliktų veiksmų neteisėtumą žala preziumuojama. Veiksmų neteisėtumo konstatavimas negali būti griežtas ir per daug formalus, kiekvienu konkrečiu atveju turi būti atsižvelgiama į esminių (ypatingų) aplinkybių, lėmusių ilgesnę proceso trukmę, buvimą.

LENGTH OF CRIMINAL PROCEEDINGS AS A BASIS FOR STATE CIVIL LIABILITY (COURT PRACTICE ANALYSIS)

Marina Gušauskienė
Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *By establishing the purpose of criminal proceedings and elaborating in the provisions of other articles, the legislator sought to ensure a balance between the speedy process and the rights and legitimate interests of the subjects. This article analyzes, on the basis of case law, the relationship between the duration of the prosecution and the individual's right to a speedy and due process, and discusses the criteria for length of proceedings and their assessment in case law of the Supreme Court of Lithuania.*

The principle of speed of procedure obliges law enforcement officials and courts to take all procedural steps and to take decisions as quickly as possible. The requirement

of expeditiousness of proceedings, the prohibition of unjustified delay, the requirement to take procedural steps within the shortest possible period of time and the principle of delay in criminal proceedings are significant in that they must be complied with at all stages of the proceedings. This means that pre-trial officers, the prosecutor and the court must take all the measures and means required by law to investigate and deal with the crime as briefly as possible, keep the process intense and protect every person subject to criminal proceedings from prolonged ignorance. This article will also answer the question of whether the assessment of the actions of pre-trial officers in pre-trial civil liability matters is identical to the treatment of the same actions from the point of view of the criminal proceedings only.

Keywords: *the long duration of the criminal proceedings, damages, the principle of speed, due process.*

Marina Gušauskienė, Mykolo Romerio universiteto Mykolo Romerio teisės mokyklos Baudžiamosios teisės ir proceso instituto lektorė. Mokslinių tyrimų kryptys: įtariamojo (kaltinamojo) procesinių teisių užtikrinimas, specialiųjų žinių panaudojimas baudžiamajame procese, žmogaus teisių apsauga.

Marina Gušauskienė, lecturer at Mykolas Romeris University, Mykolas Romeris Law School, Institute of Criminal Law and Procedure. Research interests: the procedural rights of the suspect (accused), the use of specialist knowledge in criminal proceedings, and the protection of human rights.